

Sünni-Şii Sınırında Nakşibendî-Hâlidî Şeyhlerinin Ehl-i Sünnet Savunması

İbrahim Baz*

Öz

İslam'ın kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılmasıyla birlikte, değişik kültür havzalarında farklı din algıları ve buna bağlı olarak zaman içerisinde itikadî ve amelî mezhepler ortaya çıkmıştır. Ayrıca zühd hareketiyle başlayan tasavvufî oluşumlar, zaman içerisinde tarikatlar haline gelmiştir. Bu mezhep ve tarikatların her biri, ortaya çıkışlarından itibaren İslam coğrafyasının belli bölgelerinde kendilerine daha fazla mensup bulmuş ve bu aidiyetler uzun süre devam etmiştir. Bütün ayrımlara rağmen, içerisine itikadî ve amelî mezhepleri ve farklı tarikatları alan ana omurga, Ehl-i Sünnet olarak tanımlanmıştır. İslam tarihi boyunca kurulan devletlerin çoğu bu mezhep ve tarikatlarından bazılarını kendine daha yakın hissetmiş, onu korumayı açık veya daha az belirgin bir düzeyde devlet politikası haline getirmiştir. Örneğin Osman Devleti, Sünnî politikalar izlerken, İran'da Şii'lik daha fazla kabul görmüştür. 1639 yılında Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan ve günümüze kadar sınır açısından geçerliliğini koruyan Kasr-ı Şirin Antlaşması, günümüz coğrafyası açısından baktığımızda her ne kadar İran, Türkiye ve Irak sınırını çizmiş olsa da diğer yandan ana hatlarıyla Sünni-Şii sınırını da belirlemiştir. Bu sınırdaki Nizamiye medreselerinin devamı olan ve günümüze kadar ulaşan birçok medrese bulunmaktadır. Birçoğu aynı zamanda tekke faaliyetini de yürüten bu medreseler, özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak'ın kuzeyinde Ehl-i Sünnet düşüncesinin muhafaza ve müdafaasında tarih boyunca önemli bir rol üstlenmişlerdir. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî(ö.1827)'ye kadar birçoğu Kadiriyye tarikatına bağlı iken, bu dönemden sonra Nakşibendî-Halidî yolunu tercih etmişlerdir. Hâlidîlik, yeni ve güçlü bir dinamizm ve kuvvetli bir organizasyon ile bölgenin sosyal ve dini hayatında önemli bir aktör haline gelmişlerdir. Özellikle Tavila, Nehri ve Norşin dergâhları bu hususta dikkat çeken önemli Hâlidî merkezleri olmuştur. Bu dönemde Sünnî bir hüviyete sahip olan Osmanlı Devleti zayıflarken, bu bölgede bulunan medrese/dergâhlar, Osmanlı Devleti'nin idamesini Sünnî düşüncenin idamesi olarak görmüş ve bu hususta ilmî, irfânî, kültürel hatta askerî anlamda katkı sağlamışlardır.

Makalemizde yukarıda belirtilen Sünnî-Şii sınırında yer alan Hâlidî dergâhların ve buralarda faaliyet yürüten şeyhlerin Ehl-i Sünnet düşüncesinin müdafaası amacıyla yaptıkları faaliyetler, şahıslar ve dergâhlar bazında örneklerle ortaya konulacaktır. İtikadî tartışmalardan ziyade, siyâsî ve sosyal açıdan kendilerini nasıl konumlandıklarını üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ehl-i Sünnet, Şii, Halidî Dergâhları

* Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İbrahim.baz@hotmail.com

The Ahl al-Sunnah Defense of the Naqşbandi-Halidi Sheikhs at the Sunni-Shiah Border

Abstract

With the spread of Islam to a wide geography in a short period of time, different perceptions of religion in different cultural basins and accordingly, creedy and practical sects have emerged over time. In addition, sufistic formations, which started with the movement of ascetism, have become cults over time. Each of these sects and cults found themselves more members in certain regions of the Islamic geography since their emergence and these belongings continued for a long time. Despite all the distinctions, the main spine, which takes creedy and practical sects and different cults, has been described as the Ahl al-Sunnah. Many of the states established throughout the history of Islam felt some of these sects and cults closer to themselves and formed it an open or less prominent state policy. For example, while the Ottoman Empire followed Sunni policies, Shi'ism was more accepted in Iran.

The Treaty of Kasr-i Shirin, signed between the Ottoman Empire and Iran in 1639 and has remained valid in terms of border until today, in terms of today's geography, although this agreement has drawn the border among Iran, Turkey and Iraq, on the other hand it has set boundaries generally between the Sunni-Shiah. In this border, there are many madrasahs that are the permanency of Nizamiye madrasahs and have survived to the present day. Many of these madrasahs, also conducted the lodge activities at the same time, had played an important role throughout history in the preservation and defense of Ahl-al Sunnah notion especially in the north of Iraq and Turkey's eastern and southeastern Anatolia region.

While many of them had been bound up with the Kadiriyye cult until Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (d.1827), they preferred the way of Nakşibendî-Halidî after this period. Halidism became an important actor in the social and religious life of the region with a new and strong dynamism and a powerful organization. Especially Tavila, River and Norşin dervish lodges became important Halidî centers in this regard. While the Ottoman State, which had a Sunni identity in this period, was weakened, madrasahs / dervish lodges in this region regarded the maintenance of the Ottoman State as the maintenance of the Sunni notion and they made contribution scientifically, intellectually, culturally and militarily in this regard.

In our article, the activities carried out by Hâlidî lodges on the Sunni-Shiah border mentioned above and the sheikhs who acted in these areas for the defense of the idea of Ahl al-Sunnah will be demonstrated on the basis of individuals and the lodges. Rather than creedy discussions, it will be focused on how they position themselves politically and socially.

Key Words: Sufizm, Ahl as-Sunnah, Shia, Halidi Lodges

دفاع أهل السنة عن مشايخ النقشبندية والخالدي علي الحدود السنوية والشيعية

الملخص

مع انتشار الإسلام في مناطق واسعة في وقت قصير ، ظهرت تصورات دينية مختلفة، وبالتالي ظهرت طوائف عقائدية في أحواض ثقافية مختلفة. فضلاً عن ذلك ، فإن التشكيلات الصوفية التي بدأت بحركة الزهد أصبحت طوائف (طرائق دينية) في الوقت المناسب. وقد وجدت كل من هذه المذاهب والجماعات (الصوفية) كثيراً من المنتسبين في مناطق معينة في العالم الإسلامي منذ ظهورها واستمرت هذه الانتماءات لفترة طويلة. وعلى الرغم من كل الفروق ، فإن العمود الفقري الرئيسي الذي يضم العقيدة والمذاهب والطرق المختلفة، قد تم تعريفه على أنه أهل السنة. شعرت معظم الدول التي تأسست عبر التاريخ الإسلامي بأنها أقرب إلى بعض هذه المذاهب والطوائف ، مما يجعلها سياسة دولة صريحة أو أقل وضوحاً لحمايتها على سبيل المثال قد اتبعت الدولة العثمانية السياسات السنوية وإيران المذهب الشيعي.

معاهدة قصر شيرين التي تم الإعلان عنها بين الدولة العثمانية وإيران عام 1639 وحافظت على صلاحيتها من حيث الحدود حتى اليوم، عندما ننظر من حيث جغرافيتنا الحالية على الرغم من أنها قد رسمت الحدود بين إيران وتركيا والعراق، إلا أنها من ناحية أخرى حددت الحدود بين السنة والشيعية. على هذه الحدود ، توجد العديد من المدارس الدينية التي تعد استمراراً للمدارس النظامية والتي ظلت باقية حتى اليوم. وقد لعبت هذه المدارس التي ينفذ الكثير منها أيضاً أنشطة محافل الدراويش ، دوراً مهماً عبر التاريخ ، لا سيما في منطقة شرق وجنوب شرق الأناضول وشمال العراق ، في حماية فكرة أهل السنة والمدافعة عنها. إلى زمن مولانا خالد البغدادي (1827)، كان العديد منهم ينتمون إلى طائفة القادرية ، بعد هذه الفترة كانوا يفضلون طريق النقشبندية- الخالدية. أصبحت (الطريقة) الخالدية تلعب دوراً هاماً في الحياة الاجتماعية والدينية للمنطقة مع ديناميكية جديدة وتنظيم قوي. على وجه الخصوص كانت غرف دراويش نهري وطويلة ونورشين مراكز خالدية مهمة تجذب الانتباه في هذا الصدد وعندما ضعفت الدولة العثمانية ذات الهوية السنوية خلال هذه الفترة ، رأت هذه المدارس-غرف الدراويش في هذه المنطقة أن الحفاظ على الدولة العثمانية هو الحفاظ على الفكر السنوي وساهمت في هذه القضية من الناحية العلمية والعرفانية والثقافية وحتى العسكرية.

سنحاول في هذا البحث إلقاء الضوء على أنشطة هذه الجماعات (غرف الدراويش) الخالدية الواقعة على الحدود السنوية الشيعية المذكورة أعلاه والمشايخ الذين يقومون بأنشطة في هذه الجماعات للدفاع عن فكرة أهل السنة من حيث إن تقدم أمثلة على هؤلاء الأفراد وهذه الغرف. سيكون التركيز في هذا البحث على كيفية وضعهم لأنفسهم سياسياً واجتماعياً بدلاً من مناقشات عقائدية.

الكلمات المفتاحية: التصوف، أهل السنة، الشيعة، غرف الدراويش، الطريقة الخالدية

1. Sünni-Şii Sınırı

İslam'ın henüz ilk dönemlerinde Müslüman Arapların kuzeye doğru gerçekleştirdikleri fetihler, kısa sürede Anadolu içlerine kadar ulaştı ve 639 yılına gelindiğinde Diyarbakır fethedildi. Bizans ile Sasânilerin mücadele alanı olan özellikle Fırat ile Dicle arasındaki kadim medeniyetlerin kurulduğu bereketli topraklar, İslam ile tanışmaya başladı. Halen paylaşılmayan bu iki nehir arasındaki topraklara Latince ve Yunanca Mezopotamya denilirken, yukarı Mezopotamya'yı Müslümanlar el-Cezire¹ olarak tanımladı. Bu fetihler döneminde Bilâd-ı Şam olarak bilinen Filistin, Ürdün ve Lübnan toprakları ile Mısır ve batısına kadar ulaşıldı. Böylece fethedilen coğrafya, bu tarihten itibaren İslam kültürü yanında Arap dilinin ve kültürünün de etkisinde kalmaya başladı.

İslam fetihlerinin gerçekleştiği bu yıllarda Mezopotamya'nın doğusunda kadim bir toplum olan Farslar hızlı bir şekilde İslam dinine girdiler. Bu sırada, 9. yüzyıldan sonra küçük gruplar halinde daha çok asker olarak bu bölgeye gelen ve 10. yüzyıldan itibaren de hızlı bir şekilde İslamlaşan Türkler, Selçuklular vasıtasıyla Anadolu coğrafyasını İslamlaştırırken bir yandan da gerçekleşen iskânlarla Türkleştirdiler. Böylece 11. yüzyıldan itibaren bugün Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu içeren coğrafya ve çevresinde, bölgede bulunan Kürtler yanında bu üç Müslüman milletin özellikle siyasi varlığı görüldü. Coğrafi olarak Farslar doğuda, Türkler kuzeyde, Araplar ise güneyde yerleşik olarak kaldılar.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren devlet, itikadi ve ameli anlamda sünnilîği devlet politikası olarak kabul ve tatbik etmiştir. Üstelik bu sünnilî anlayışın merkezinde, devletin kuruluşundan itibaren tasavvuf ve tarikatlar merkezi bir rol üstlenmiştir. Devletin güçlenmesi ve imparatorluk haline gelmesiyle sınırları içerisinde kalan Hristiyanlık ve Yahudilik azınlık

¹ Bu bölgeye, Romalılar ve Yunanlılar Mezopotamya derken, Araplar el-Cezîre demişlerdir. İslam öncesi dönemde özellikle Mardin ve Siirt bölgesinde yaşayan Hristiyan Araplara ilave olarak, fetihlerinden sonra Hz. Osman döneminde bölgeye yerleşmiş olan üç Arap kabilesinin ismine göre adlandırılmıştır. Bunlar, Urfa, Harran, Rakka, Sümeysat, Ra'su'l-Ayn'dan oluşan *Diyâr-ı Mudar*; Musul, Cizre(Cezîretu ibn Ömer), Sincar, Nusaybin ve Dara'dan oluşan *Diyâr-ı Rebîa* ve Âmed (Diyarbakır), Mardin, Silvan (Meyyafakirin) ve Hasankeyf'den oluşan *Diyâr-ı Bekir*'dir. Hz. Osman döneminde bir eyalet haline getirilen Cezîre bölgesi, kendi içinde üçe ayrılmış ve Rakka Diyâr-ı Mudâr'ın, Musul Diyâr-ı Rebîa'nın, Amid ise Diyâr-ı Bekir'in merkezi olmuştur. Bkz. Abdulgani Bulduk, *el-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, haz. Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004, s. 1; Hasan Şumeysânî, *Medînetü Mardin*, Âlâmu'l-Kütüp, Beyrut 1987, s. 16; Güneş, Hüseyin, "Tür Abdîn Bölgesinin İslamlaşma Süreci", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sy. VI, 2012/2, s. 73.

konumunda varlıklarını devam ettirirken, İslam'ın farklı yorumları olarak sünî itikadına uzak kalan mezhepler, kendilerini merkezden uzak ve çoğu zaman dağlık ve تنها alanlara çekerek yaşamışlardır. Uzaklık, ayrılık ve azınlık psikolojisi, bu gurupları çoğu zaman merkezî kabul ve otoriteye karşı daha radikal bir kimliğe büründürmüştür. Kapalı kalmak ve kendi kabullerinin haricine kulak asmamak, radikalizmi doğurduğu gibi aynı zamanda merkezi otoriteye muhalif olanların kullanımına da açık hale getirmektedir.

16. Yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti İstanbul'un fethini gerçekleştirmiş güçlü bir devlet haline gelmişti. O dönemde İslam coğrafyasının güneydeki Arap coğrafyasında Sünî Memlûklüleri ve doğusunda ise Şii Safevîler bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim'in padişahlık yaptığı yıllarda İran üzerine giderek 1514 yılında Çaldıran Savaşı ile Şii Safevîlerle olan sınırını sabitlemeye ve sahip olduğu Sünî coğrafyaya Şii akımlarına karşı korumaya çalıştı. İki yıl sonra 1516 yılında Sünî olan Memlûklüleri üzerine giderek Mercidabık'ta onları yenerek Suriye ve Hicaz bölgesini sınırlarına kattı. Böylece Safevîlerin devlet politikası haline getirdikleri Şii anlayışı, İran ve güneyinde kalırken, Mısır'daki Şii Fatimîlerin devamı olan küçük guruplar kendilerini Lübnan ve Suriye'nin kırsal ve dar bir bölgesine çekti. Geri kalan İslam coğrafyası Sünî bir karakter taşımaktaydı.

17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında Doğu Anadolu ve Irak toprakları üzerinde birçok mücadele yaşandı. Bu dönemde Safevî devletinin başında bulunan I. Şah Abbas, Şah İsmail'in aksine Türkmen askerleri yerine Ermeni, Gürcü ve Farslardan oluşan yeni bir ordu kurarak ² Anadolu coğrafyasında meydana gelen Celâli isyanlarından istifade etmek istedi. Safevîler Anadolu'da Mardin'e kadar ulaşırken, Şii düşüncesi açısından "makâmât-ı mübareke" kabul edilen Necep ve Kerbelâyı Sünîlerden almak üzere Hemedan valisi Safî Kulu Han'ı on iki dilimli bir Şii tacı ve bir vâililik menşûru vererek şehrin anahtarını almak üzere üç yüz kişilik bir heyetle Bağdat üzerine göndermiştir. ³ Ancak Osmanlı Devleti 1623 yılında Bağdat'ı Safevîlerden aldı ve bir süre sonra 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile günümüze kadar geçerliliğini koruyan Türkiye ile İran arasındaki

² Akyol, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999, s.88.

³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, c. III/I, s. 155-156; Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948, C.III, s. 327.

sınır yanında, Irak ile İran arasındaki sınır da çizildi. Bu sınırı, mezhepler açısından baktığımızda Sünnî-Şii sınırı olarak da tanımlayabiliriz. Belirlenen sınır günümüze kadar varlığını devam ettirirken, anlaşmanın imzalandığı 1639 yılından itibaren Sünnî-Şii mücadelesi bazen teorik, bazen fiili, bazen de psikolojik boyutta olmak üzere değişik düzeylerde devam etmiştir. Özellikle sınır bölgesinde yaşayanların günlük söylemlerinde ve kaleme aldıkları eserlerde bu mücadelenin örtülü ve aleni şekilde devam ettiğini görmekteyiz.

Yukarıda özet olarak tarihi ve siyasi yönüne işaret ettiğimiz Sünnî-Şii farklılığının itikâdî, fikhî ve siyâsî gibi birçok boyutları bulunmaktadır. Biz tebliğde bu mücadelenin tarihi ve siyâsî sürecini veya itikâdî teorik tartışmalara girmeden, sınırda medrese ve dergâh kurmuş olan Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinin sünnîlik algısını ve savunmasını yansıtan birkaç örnek üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Hâlidîliğin bölgede 1820'li yıllardan sonra yayılmaya başladığını göz önünde bulundurduğumuzda, konunun tarihi sürecinde ortaya çıkmaktadır.

2. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Sünnî Düşünce

Nakşibendiliğin 19. Yüzyılda başta Anadolu, Irak ve Suriye olmak üzere geniş bir coğrafyada yayılmasında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1827)'nin büyük etkisi olmuştur. Medrese ve tekke bütünlüğünü yeniden canlandıran ve güçlendiren Mevlânâ Halid, henüz medrese tahsili sırasında kabiliyeti ile dikkat çekmiş, Süleymaniye'de müderrislik yaptığı 1798-1805 yıllarında ilmî yetkinliği ve sağlam muhakemesi ile tanınmaya başlamıştır. Mevlâna Hâlid, Fıkıh, Tefsir ve Hadis başta olmak üzere İslami ilimlerde kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Henüz genç yaşta bile çevresindeki âlimlerle yaptığı fikri tartışmalarda, bu kabiliyetini ortaya koymuştur. Örneğin Şeyh Maruf Berzenci(ö. 1839), Şeyh Yahya Mîzurî(ö. 1836)'ye yazdığı bir mektupta “*Biz bu adama ilmî olarak cevap verme hususunda aciz kaldık*”⁴ diyerek bu hakikati itiraf etmiştir. Benzer şekilde Hindistan'a giderken Tahran'da Şii âlim İsmail Kâşî ile de bir tartışma yapmaktan çekinmemiştir.⁵

⁴ Haydarî, İbrahim Fasîh, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkibi's-Şeyh Hâlid*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul 1292, s. 41.

⁵ Müderris, Abdülkerim, *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011. c. I, s. 24; Hânî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Behçetü's-seniyye fî âdâbi't-tarikati'-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşebendiyye*, Ahmed Halebî Matbaası, 1303, s. 306.

Mevlânâ Hâlid'in hayatında Ehl-i Sünnete bağlılık ve onu muhafaza etme düşüncesi önemli bir yer tutmuştur. Şehrezor bölgesinde yaygın olduğu üzere, kendisi de itikadî olarak Eş'ârî, Fıkhî olarak Şafîî mezhebine mensuptur.⁶ Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin eserleri ve özellikle Mektûbât'ında sünnî düşünceye bağlılık vurgusu, önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre müridlerin Ehl-i Sünnetin omurgası sayılabilecek itikadî olarak Es'ârîye ve Maturîdiyye, fıkhî olarak ise Hanefî, Şafîî, Hanbelî ve Malikî mezheplerine bağlı kalabileceği, bunların haricine çıkılmaması istenmiştir.⁷ Hâlidîlikte tarikata girmek isteyen taliplerden iki temel hususta talepte bulunulmuştur. Bunlardan ilki Ehl-i Sünnet düşüncesine ve mezheplerine bağlı kalmak ve sünnî düşünceye bağlı mezheplere muhalif bir davranış içerisinde bulunmamak. İkincisi ise bağlanmış olduğu şeyhe teslimiyettir.⁸

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin mürişidi Şeyh Abdullah Dıhlevî'nin hocası Şemsüddin Habibullah Mirza Mazhar Can-ı Canân b. Mirza Can b. Abdissübhan Dıhlevî, 1780 yılında Şiiler tarafından öldürülmüştür.⁹ Onun, Ehl-i Sünnet düşüncesine bağlılığı ve yetiştirdiği halifelerle bu anlayışı geniş bir coğrafyaya yayma gayretlerinin çevresinde bulunan kimi dini gurupları rahatsız ettiği ve bu nedenle dini veya siyasi saiklerle öldürüldüğü kabul edilmektedir. Onun ölümünden sonra, Şeyh Abdullah Dıhlevî Cihanâbâd'daki tekkenin başına geçmiştir.¹⁰ Şeyh Abdullah Dehlevî de Ehl-i Sünnet düşüncesine bağlılığı ile

⁶ Mevlânâ Halid-i Bağdâdî, eserlerinde ve kendisi hakkında yazılan eserlerde memleketine nispetle Süleymânî, Şehrezorî, Bağdâdî, Irakî; aşiretine nispetle Câfî, mezhebine nispetle Şafîî, tarikatına nispetle müceddidî ve Nakşibendî şeklinde anılmıştır. Bkz. Müderris, Abdülkerim, *Yâd-ı Merdân*, c. 1, s. 117-346; Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fî mektûbâtı hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk 1334, s. 66-298

⁷ Hânî, Muhammed b. Abdullah, Behçetü's-seniyye(Nakşibendî Âdabı), trc.: Siraceddin Önlüer, Semerkant Yayınları, İstanbul 2011, s. 244; Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2013, s. 166.

⁸ Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 163.

⁹ Mazhar Cân-ı Canan'ın öldürülmesi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Hamid Algar, kesin bir delil olmamakla birlikte Şii'ler tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir. Ona göre Mazhar-ı Can-ı Canan, dergâhına yakın noktada şahit olduğu bir Şii taziye törenini eleştirdiği için öldürüldüğü rivayet edilse de asıl neden dini ve siyasi olabilir ve Necef Han tarafından ayarlanan kişiler tarafından öldürülmüş olabilir. Bkz. Algar, Hamid, "Mazhar Cân-ı Canan" *DİA*, İstanbul 2003, c. 28, s. 165-166; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 72. Bununla birlikte onun Mecusiler tarafından öldürüldüğü de nakledilmektedir. Bkz. Hanî, Abdülmecid, *Hadâiku'l-Verdiyye(Nakşî Şeyhleri)*, trc.: Mehmet Emin Fidan, Semerkant Yayınları, İstanbul 2011, s. 712; Nakşibendî, Necmeddin b. Muhammed, *Hülâsatu'-mevâhib(Altın Silsile)*, Semerkant Yayınları, İstanbul 2012, s. 291.

¹⁰ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 70.

bilinen bu dergâhta, Mazhar-ı Cân-ı Cânân'dan devraldığı faaliyetleri daha da güçlendirerek Mısır, Suriye, Irak, Rusya ve Çin'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada Nakşibendi-Müceddidî anlayışın yayılmasına katkı sağlamıştır.¹¹

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, 1811 yılında Hindistan'tan döndükten sonra tedris ve irşad faaliyetlerini bir süre Süleymaniye ve Bağdat'ta sürdürmüş, ancak hakkında yapılan olumsuz propagandalar nedeniyle 1820 yılında, aşireti olan Cafilerin yoğunluklu olarak yaşadığı Şiilere yakın İran bölgesine değil, Bağdat'a göç etmiştir. Kısa sürede Bağdat âlimlerinden ilgi görmüştür. Bağdat'ta Sünnî âlimler yanında Şii âlimlerin de dikkatini çekmiş ve Musa en-Necefi başkanlığında on kişiden oluşan bir heyet tarafından ziyaret edilmiştir.¹²

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin sünnî düşünceye bağlılığı ve bölgede oluşan nüfuzu Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş ve ona iltifat edilerek Osmanlıya bağlılığının ve desteğinin sağlanması hususunda bölge yöneticilerine talimat verilmiştir.¹³ Bu bağlamda, Mevlânâ Hâlid, memleketi Süleymâniye'den Baban beyleri tarafından kovulurken, Bağdat vâlisi Said Paşa tarafından ilgiyle karşılanmış ve tekke kurmasına yardımcı olunmuştur. Onun Şii yayılmacılığına karşı göstermiş olduğu tavır, daha sonra yine Bağdat valisi Davut Paşa ve Şam valisi Salih Paşa tarafından da desteklenmesine neden olmuştur.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin bu ilgisine bigâne kalmayan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî de bütün halifelerine bir tebliğat göndererek Osmanlı Sultanlarına dua edilmesini istemiştir. Bu dua şu şekildedir:

“Allahım! Büyük himmet sahibi olan padişahımızı koru. Onu gaybın askerleriyle destekle. İslâm dinini muhâfaza etmeye yardım eyle. Günler devam ettiği müddetçe ehlinde ona halef olabilecek kimseleri pâyidar eyle. Karada ve denizde askerlerini muzaffer eyle. Vezirlerini, yardımcılarını ve elçilerini ıslah eyle. Sultanımızı ve yardımcılarını, beldelerin imarına ve insanların huzuruna sebep kıl, onlarla sünnet-i seniyyeyi ihya ettir. Parlak ve açık nebevî şerâtin alâmetlerini onlarla yücelt. Sultanın düşmanı dinin düşmanı olduğundan düşmanlardan yardımını kes ve onları rezil ve rüsva eyle. Dinden çıkan ve emrinden uzaklaşanları helak et ve köklerini kurut. Hayatta olanları helak olanlara ilhak et..Selamet ve afiyeti üzerimize, hacılara, savaşınlara, düşmana karşı hazır kıta gibi bekleyenlere, yolculara, karada ve denizdeki Hz.

¹¹ Algar, Hamid, “Nakşibendiyye”, *DİA*, c. 28, İstanbul 2006, s. 338.

¹² Haydarî, İbrahim Fasîh, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkıbi'ş-Şeyh Hâlid*, s. 49.

¹³ BOA, HAT 1236, Dosya no: 595 Gömlek no: 29209.

¹⁴ Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî*, s. 178.

Muhammed (sav) ümmetine takdir eyle. Allah'ın salat ve selâmı Peygamberimizin âl ve ashâbının üzerine olsun. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."¹⁵

Bu mektupta geçen “*Vezirlerini, yardımcılarını ve elçilerini ıslah eyle*” ibaresinden anlaşılacağı üzere Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, bazı devlet ricalinin tavırlarından oldukça rahatsız olmalıdır. Zaten genel olarak sûfiler, devlet ricâli ile yakın ilişki içerisinde bulunmayı uygun görmemişlerdir. Yukarda geçen dua devlet ile iyi ilişkiler kurmak için değil, Osmanlı Devleti'nin ve Hâlife'nin ümmetin birliğini temsili açısından yapılmış olmalıdır. Zira Mevlânâ Halid, halifelerine siyasetten uzak durmalarını söylemiş, siyaset ile fazla içli dışlı olan Abdulvehhab Sûsî'yi tarikattan çıkarmıştır.¹⁶Bu konudaki tavrını önde gelen halifelerinden Seyyid Tâhâ-i Nehrî'ye yazdığı bir mektupta Şii düşünceye mesafeli durmasına rağmen mezhep ayrımı yapmaksızın net bir şekilde ortaya koymuştur:

*“Devlet yetkilileriyle görüşmeleri doğru bulmuyorum. İster Şii, ister Sünnî olsunlar, eğer niyetleri temiz ve kalpleri pâk ise Allah onları doğru yola getirsin. Eğer iktidar sahipleri hayırlı ve iyilerse, bunu yoksulların ve ezilenlerin mutlu olup olmadığından görebilirsiniz.”*¹⁷

Mevlânâ Hâlid'in Osmanlı Devleti'ne bakış açısı bütün halifeleri tarafından da takip edilmiştir. Bunun sonucu olarak Hâlidî hâlifeler ve dergâhlar, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış, devletin bekâsı açısından dergâhlar bir merkez haline gelmiş ve Şii sınırdaki dergâhlar bölge yöneticileriyle bilgi paylaşımlarında bulunmuşlardır. Bu durum, Şii otoriteleri rahat etmiştir. Bunun en somut örneklerinden biri, İran sınırdaki halife Musâ Bendenicî'nin Bağdat valisi Davut Paşa ile bilgi paylaşımı yapması nedeniyle bir baskın sonucu İran askerleri tarafından yakılarak öldürülmesidir.¹⁸ Sınır bölgesindeki bu sorunlar, zaman zaman fiilî boyutta yaşanmıştır. 1856 yılında İran'ın batısındaki

¹⁵ Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtı hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk 1334, s. 166-171 (41. Mektup).

¹⁶ Çakır, Mehmet Saki, *Nakşibendî-Hâlidiliğin Seyyid Taha Hakkârî Nehrî Kolu (XIX. Yüzyıl)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2016, s. 164.

¹⁷ Çakır, Mehmet Saki, *agt*, s. 165.

¹⁸ Serkis, Ya'kûb, *Mebâhis Irakîyye*, Şirketu't-ticâre ve't-tibâ'ati'l-mahdüde, Bağdat 1948, s. 255.

Senendec bölgesinde Şiilerle Sünnîler arasında yaşanan sorunlar nedeniyle bir kısım Sünnî, Irak bölgesine göç etmiştir.¹⁹

Sonuç olarak Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Ehl-i Sünnet düşüncesine sıkı sıkıya bağlı kalmış ve halifeleri vasıtasıyla bu düşüncenin korunması ve yayılması için çalışmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Sultanına ve Devletine bağlılığı, ümmetin birliği ve dirliği açısından önemli görmüş, Ehl-i Sünnetin hamisi ve temsilcisi olarak gördüğü devletin bekâsı ve sultanları için dua edilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti de Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin şahsına ve Hâlidî halifelerine sahip çıkmış ve onların tekkelerini madden ve manen desteklemiştir.²⁰

3. Nehri Dergâhı ve Sünnîlik

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ulemâ ve meşâyih ile iyi ilişkiler kurması, birçok padişahın bir şeyh ile yakın alakasının bulunması, tarikat ehlinin de padişaha ve devlete bağlılığı ve bekâsı için dua ve gayret içinde bulunmaları şeklinde karşılık bulmuştur.²¹

1840'lı yılların ikinci yarısından itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Hakkâri, Botan, Bitlis başta olmak üzere birçok beylik kaldırılmıştır. Beylik sistemi kaldırıldıktan sonra, o döneme kadar yalnız dini otoriteyi temsil eden başta Hâlidî şeyhleri, toplumun göstermiş olduğu teveccüh nedeniyle, bu tarihten sonra daha da güçlenerek aynı zamanda idarî otoritede ve sosyal hayatın bütün alanlarında da etkili olmaya başlamışlardır. Bu durum, yalnız Nehri dergâhı için değil, medrese ve dergâh geleneğinin yoğun olduğu Doğu ve Güneydoğuda bulunan bütün dergâhlar için geçerlidir. Bununla birlikte Nehri dergâhının yüzyılları aşan bir geçmişi olması ve dergâhın postnişini olan şeyh ailesinin Abdulkâdir-i Geylânî neslinden gelmesi, Sâdât-ı Nehri şeklinde onları her devirde ayrı bir konumda tutmuştur. Bu nedenle gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse İran'ın dikkat ve izlemesinden uzak kalmamışlardır. Bunun temel

¹⁹ Müderris, Abdülkerim, *'Ulemâunâ fî hidmeti'l-ilmî ve'd-dîn*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983, s. 306.

²⁰ Süleymâniye'deki Tavila tekkesi başta olmak üzere birçok Hâlidî tekkesine taamiye tahsisati yapılmıştır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin kabrinin üzerine türbe yapılması da yine Osmanlı Devleti eliyle gerçekleştirilmiştir. Bkz. BOA, İ.D.H, 1258 C15, Dosya no: 63 Gömlek no: 3127.

²¹ Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s. 235. Daha geniş bilgi için bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, Seçil Ofset, 2013.

nedenlerinden biri de dergâhın Anadolu, İnan ve Irak sınırının kesişimin noktasında stratejik bir yerde bulunmasıdır.

Dergâhın fonksiyonu, etki alanını ve siyâsî etkisini ortaya koyan birçok örnek bulunmaktadır. Bunların en açık örneklerinden biri, kaldırılan Hakkâri Beyliğinin o dönem başında bulunan Nurullah Bey'in Osmanlı Devleti'ne isyan ederek İnan'a sığınmasından sonra Seyyid Taha'nın, Osmanlı Devleti ile Nurullah Bey arasında arabuluculuk yapmasıdır. Bu durum da göstermektedir ki gerek tüzel kişilik olarak Nehri Dergâhı, gerekse Seyyid Taha Osmanlı Devleti ve Nurullah Bey'in ortak güvenini kazanan bir duruş ortaya koymuştur.²² Seyyid Taha'nın bu konumu dönemin İnan Şahı Muhammed Şah'ın da sürekli olarak ilgisini çekmiş ve ona her fırsatta hediye göndermiştir.

Bununla birlikte aşiretler şeklinde yaşanan bir ortamda, öne çıkan aşiret, medrese, dergâh ve kişiler değişik nedenlerle sürekli olarak devlet makamlarına şikâyet edilmişlerdir. Bu şikâyetlere Seyyid Taha da maruz kalmıştır. Bunun üzerine 1852 yılında, o dönem bağılı bulunduğu Musul Valisi Mehmet Hilmi Efendi'ye bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'ne bağılılığını bildirmiştir:

... dâima nush ve ıslâh-ı hâllerine meşgûl ve devlet-i aliyyenin da'avât-ı hayriyelerine muvâzabât üzere bulunmuşum. Velâkin, müstağni-yi beyân olduğu vechile Benî Âdem kısmı, dâima fitne ve fesâd üzere mecbûl bulunmuşdur...²³

²² Hakan, Sinan, "Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete: Seyyid Taha-yı Nehri", *Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkâri Sempozyumu*, Hakkâri Üniversitesi Yayınları, Hakkâri 2013, s. 100-101; Öğün, Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 63; Erdost, Muzaffer İlhan, *Şemdinli Rôportajı*, Onur Yayınları, Ankara 1993, s. 37; Çakır, *agt*, s. 87.

²³ Mektubun tamamı şu şekildedir: "Fukarâlar hakkında derkâr olan ihlâs ve meveddet-i seniyyeleri iktizâsınca bu dâ'îlerine olarak şukka-i şerife-i âsafâneleri şerefvurûd buyurup meâl-i âlîsinden kemâl-i mahzûziyyet ve mesrûriyyet hâsıl oldu. Alelhusûs, fukarâ ve reâyânın hâlleri iş'âr ve himâyet ve vikâyetlerine emir ve iş'âr buyurulmuştu. Gâyetle mesrûr'l-bâl oldum efendim. Bu güne fukaraların iş'âr-ı ahvâlleri zât-ı âsafânelerine farz ve vâcib bulunmuşdur. Ve terki, dünya ve âhirete muzır bulunmuş olduğu bedihî olduğu herkesin malumudur. Ve fukara ve ahâliye taraf-ı dâ'îyânemden pend ve nasihat verilmeğe iş'âr buyurulmuşdu efendim. Cenâb-ı Rabbu'l-Âlemin şâhid ve nâzırdır. Mine'l-kadim bu güne şeyler vazife-i dâ'îyânem bulunmuşdur. Ve dâima nush ve ıslâh-ı hâllerine meşgûl ve devlet-i aliyyenin da'avât-ı hayriyelerine muvâzabat üzere bulunmuşum. Velâkin, müstağni-yi beyân olduğu vechile Benî Âdem kısmı, dâima fitne ve fesâd üzere mecbûl bulunmuşdur. Ale'l-husûs, bu zamanımızda nâsihlerin sözlerine pek işğâ ve itimâd etmiyorlar. Ve hediye vechile taraf-ı dâ'îyâneme irsâl buyurulan teşrif-i şerifleri bir ferâce vusûl ve vâsıl-ı derece-i kabûl bulunmuşdur. Ve dâima mültemisdir. Ve istid'a-yı bendegânem taraf-ı seniyyelerinden budur ki, fukarâ ve ahâli hakkında vezâif-i ma'delet ve merhamete ihtimâm buyurula ve da'avât-ı hayriyyeleri hakkında taraf-ı dâ'îyânemden kusûr vukû bulmayacağı arz ve inhâsı... Fi 17 Zilhicce Sene 1268. Kulların Zayıfı, Seyyid Tâhâ El-Hâlidî Nakşibendî." BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852. Ayrıca Bkz. Korkusuz, Şefik, *Nehriden Hazne'ye*, s. 27; Kavak,

Buna rağmen Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Seyyid Tâhâ'nın İran ile bazı ilişkilerinden muhtemelen rahatsız olmuş ve onu nazikçe uyararak Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı ve padişaha dua etmeyi tavsiye etmiştir. Mevlânâ Halid'in gönderdiği mektup şu şekildedir:

“*Fedevî muhlis Seyyid Tâhâ! Allahu Teâla'nın emanunda olunuz! Büyük afet olan şöhretten daima sakınınız. Kişi için, talebelerin çokluğu büyük bela olabilir. Allahu Teâla sizi o afetten korusun. Âmin! Kalbin Acem beldelerine meyletmesini, ruhu öldüren ve kurutan zehir biliniz. Onların yanına gitmeyi ve yöneticilerin huzurunda bulunmayı asla kabul etmiyorum. Onlara olan mücaveretinizden dolayı uzaktan uzağa olan iyi muameleler ile size bir zararları dokunmasın. Bunun dışında eğer Şah bizzat davet ederse bile gidilmemelidir. Nerede kaldı ki, başkalarının davetine gidilsin. Böyle davete verilecek cevap şudur. “Biz derviş kimseleriz. Bizim işimiz dünya ile olan irtibatı kesmek, İslam padişahına dua etmek ve İslam dinine hizmet etmektir. Devlet reislerinin meclis edeplerini bilmeyiz. Bu bizim yolumuz değildir.” Sana emredilene itaat et! Muhalefet etme! Molla Mustafa Uşnevî'ye de fakirin selamını söyle ve bu yazdıklarım aynı zamanda onun içindir. Fitne olan yerden uzak olup, dine hizmet edecek yerde bulunmak ve yerleşmek zaruridir. Bizden bir şey gizli tutulmasın ki, helake sebep olur. Kulların en zayıfı Hâlid en-Nakşibendî el-Müceddidî el-Kadirî es-Sühreverdi el-Kübrevî el-Çiştî”.*²⁴

Seyyid Tâhâ'nın hayatı boyunca Şeyhi Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin de uyarı ve takip ve yol göstermesiyle dergâhı Osmanlı Devleti'ne bağlı bir çizgide tutmuştur. Seyyid Tâhâ'dan sonra postnişin olan Seyyid Salih de Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı gibi bu konuda İran sınırları içerisinde bulunan Berdesor bölgesindeki Kürt aşiretlerini organize etmiştir. Bunun üzerine bölgede bulunan Rus Subayı Averyanov İran'a konu hakkında bilgi vermiş ve Şeyh Muhammed Salih'in tutuklanmasını istemiştir.²⁵

Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Ubeydullah(ö. 1883) dergâhın başına geçtiği yıllarda,²⁶ Osmanlı Devleti bağları güçlendirmek adına maddi bir adım

Abdulcebbar, *Hakkari'den Yükselen İlim ve Tasavvuf Güneşi Seyyid Taha-i Nehri*, Vamed Ofset, Van 2016, s. 169.

²⁴ Çakır, *agt*, s. 89.

²⁵ Averyanov, P.İ. *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Rusçadan çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2010, s. 83.

²⁶ Dergâhın ilk kuruluşu Seyyid Abdullah döneminde olmuştur. Seyyid Abdullah 1813-4/1819-20 tarihleri arasında postnişin olmuştur. Daha sonra yeğeni Seyyid Taha 1819-

atmış ve Seyyid Ubeydullah dahil bazı zevata maaş ve tekkenin iâşe ve masrafları için 500 kuruş para,²⁷ ve saygın bir sosyal statüde varlığını sürdürebilmesi için destek vermiştir.²⁸ Bu yardımlar aslında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tasavvuf ehline karşı izlediği politikanın devamıdır. Ancak dergâhın o dönemdeki fonksiyonu ve şeyhlerin Seyyid nesep bir aile olması da etkili olmuştur.

Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Ubeydullah, babası gibi bir yandan tedris ve irşad hizmetlerini devam ettirirken siyasi anlamda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Dr. Cochran'a göre "*Onun karakteri İranlı memurlar ve Türklerle tam bir zıtlık halindeydi. Kendisi veya oğlu, ziyaretlerine gelen kişilerle, konu ne kadar basit olursa olsun, görüşmeye çalışırlardı. Sabahın erken saatlerinden gecenin geç vaktine kadar, şeyh ve oğlu (Seyyid Abdülkadir) hükümetin ve halkın çıkarları için görev başındaydı.*"²⁹

Bu noktada, Seyyid Ubeydullah ilk olarak 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'na II. Abdulhamid'in talebi üzerine cihad çağrısı yapan bir fetva yayınlamış ve çevresine dağıtmıştır. Kendi beyanına göre hazırlanan elli bin kişi,³⁰ Şeyh Ubeydullah'ın komutanlığında savaşa katılmıştır.³¹ Bu savaşta Doğubeyazıt'ı almış ve Erivan'a kadar yaklaşmıştır. Bu savaşa katılmadan önce, rüyasında Hz. Peygamberi görmesi ve kendisine bir sancak verilmesini, sonucun zafer olacağı şeklinde yorumlamıştır.³²

Seyyid Ubeydullah'ın, 93 Harbinden sonra Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlaması neticesinde devlete karşı tutumunda değişiklikler olmuştur. Aynı dönemde, İran şahı olan Nasireddin Şah'ın babası Muhammed Şah'ın tersine Nehri tekkesi ile kötü ilişkiler kurması ve dergâhın Urmiye ve çevresindeki bazı mülkiyetlerine el koyması üzerine daha önce belli bir seviyede

20/1853 tarihleri arasında, ondan sonra kardeşi Seyyid Salih 1853-1864 tarihleri arasında, daha sonra da Seyyid Ubeydullah postnişin olmuştur.

²⁷ BOA, EV. d. - /16257, s. 11, 2 C 1280/14 Kasım 1863.

²⁸ Çakır, *agt*, s. 86-87.

²⁹ Çakır, *agt*, s. 50.

³⁰ Bu rakamın gerçekte ne kadar olduğu tartışmalıdır. Dönemin Rus komutanı Averyanov yaklaşık 11-12 bin civarında asker olduğunu kaydederken savaşın başkomutanı Ahmet Muhtar Paşa'ya göre Şeyh Ubeydullah 3800, Seyyid Fehim Arvâsî 550, Şeyh Hamza Siirdî 800, Şeyh Celâleddin ise 1400 asker ile savaşa katılmıştır. Bkz. Averyanov, P. İ., *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler* s. 154; Çakır, *agt*, s. 53.

³¹ Ubeydullah Nehrî, *Tuhfetü'l-ahbâb*, haz. Seyyid İslam Duagû, İntişârât-ı Hüseyinî, Urumiye 1386, s. 108.

³² Ubeydullah Nehrî, *Tuhfetü'l-ahbâb*, s. 112.

devam eden İran ile ilişkileri de bozulmuştur. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah, 1880 yılı Temmuz ayında 5 şeyh, 21 halife 42 katibin katıldığı bir konferans düzenlemiş ve bunun neticesinde İran'a karşı savaş açılması kararı verilmiştir.³³

Bunun üzerine müridleri ve onu destekleyen bazı aşiret ordusuyla İran üzerine yürümüş ve Urmiye'ye kadar vardıktan sonra Tebriz'e doğru yürürken İran ordusu tarafından yenilerek geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu saldırı sırasında destek olan Timur Paşa Han'ın adamları, aşiretlerin yaptıkları yağmalar, İran'daki bazı aşiretlerin yeniden Şah'a bağlılıklarını bildirmeleri ve aşiretler arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları nedeniyle 7000-12000 arası bir orduya sahip iken çok sayıda kayıp ve yalnız birkaç yüz kişi geri dönmüştür. II. Abdulhamid'in karşı çıktığı bu taarruz, devletin genel politikasına rağmen yapılmıştır. Buna rağmen II. Abdulhamid, Seyyid Ubeydullah'ı İstanbul'a davet ederek bir yandan onu göz hapsinde tutarken, diğer yandan kendisine maaş bağlamış ve üst düzey devlet misafiri statüsünde ağırlamıştır. Ancak 1881 yılında Seyyid Ubeydullah'ın Batum üzerinden yeniden Nehri'ye geçmesi üzerine Osmanlı Devleti, muhtemel bir isyana karşı onu önce Musul'a, oradan da İskenderun üzerinden deniz yoluyla onu Hicaz'a göndermiştir. Seyyid Ubeydullah, 1883 tarihinde Mekke'de vefat etmiştir.³⁴

Sonuç olarak Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin sıkı takibi ve uyarılarının da etkisiyle Nehri Dergâhı, Seyyid Abdullah, Seyyid Tâhâ, Seyyid Salih ve Seyyid Ubeydullah'ın birkaç yıldaki tavrı hariç, Osmanlı devletine bağlılığını sürdürmüştür.

4. Norşin Dergâhı ve Sünnîlik

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin kendisine bağlı dergâhlar arasında kurduğu güçlü bağ ve hiyerarşik sistem, sonraki dönemde de aynı şekilde devam etmiştir. Hâlidîlik döneminde yaşanan dinamizmin bir sonucu olarak çok sayıda dergâh

³³ Averyanov, *age.*, s. 189.

³⁴ Bkz. Bruinessen, Martin Van, *Ağa Şeyh Devlet*, trc.: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 372; Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 94-97; Deniz, Ahmet, "İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın İran Saldırısı", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul 2014, s.239-263; Korkmaz, Engin, "Şeyh Ubeydullah Ayaklanması", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul 2014, s. 338-345; Sarıkçıoğlu, Melike, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7Aralık Üniveritesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kilis 2013, c.III, sy. 5, s. 1-35; Kılıç, Mehmet Fırat, *Sheikh Ubeydullah's Movement*, Yüksek Lisans Tezi (The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University), Bilkent 2003, 89.

kurulmuştur. Bunlardan biri de Norşin Dergâhı'dır. ³⁵ Norşin Dergâhı'nın kurucusu olan Abdurrahman-ı Tâgî tarafından, 1880 yılında Tâhâ'l-Hakkârî'nin oğlu Seyyid Ubeydullah'ın İran üzerine yürümesi Şii ve Rafizîlerle mücadele olarak tanımlanmıştır. Yaşanan mağlubiyetin bir yıl sonrasında bahar döneminde İran'a aynı gerekçelerle yeni bir savaş planlandığını dile getirerek, silahlı mücadele için mürid ve muhiplerini cihada davet eden bir mektup yazmıştır. Mektûbât'ın 55. Mektubunda konuyu gerekçeleriyle ele almıştır. Mektubun bir kısmı şu şekildedir:

“İhvan Kardeşlerim! Allah sizlere rahmet etsin. Malumdur ki imamların sığınağı Hazreti Penah Seyyid Ubeydullah Şah ve tüm ashâbı ile etbâi ve dahi tüm Müslümanlar sizin taraflarda Rafizîlerin üç halifeye³⁶ dil uzattıkları, ehl-i sünneti tekfir ettikleri, şeniâtlarını ortaya döküp insanları kendilerine çekip ehl-i sünnet olanları kendi akidelerine soktukları, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye için duadan men ettiklerini gördüklerinden onların üzerine yürüdüler. Onları yenip Tebriz'e kadar olan mahalli onlardan zabteddiler. Daha sonra askerler vakit geçirmeden geri dönünce Râfizî askerleri arkalarından geldiler ve Müslümanların hanımlarını, çocuklarını katledip, bazılarını da kendi akidelerine sokup zulmettiler. Onların bu zulümlerinden dolayı yüz bin ev civar Müslümanlara sığınmış, göç etmiştir. İmamların sığınağı olan Hazreti Penah es-Seyyid Ubeydullah Şah bu baharda onlarla savaşmayı, onları yenmeyi murad etmiştir. Bu savaşta Acem topraklarını ele geçirecektir. Hem devlet-i Aliyye-i Osmâniyye ve hem de Avrupa devletlerince onun bu işi yapması muvafık görülmüştür. ³⁷ Durum böyle olunca her Müslümanın, özellikle de bu hanedandan vasıtasız veya halifeleri vasıtasıyla veya da Gavs-ı Âzam vasıtasıyla veya da imamların sığınağı olan oğlu vasıtasıyla bağlı olanların hazırlıklarını yapmaları ve bu savaşta yanında yer almaları gerekir. Bu hizmetkârın düşüncesi şudur: Ümmetin sığınağı Gavs silahaltında iken dünya lezzetlerinden tat almak, hanımlarla muhabbet etmek, çocuklarla oylanmak ve bu cihaddan geri kalmak haramdır. Çünkü bu savaş ashâb-ı kirama, bilakis Nebiyyi Ekrem'e sahip çıkmaktır. Çünkü Allah muhafaza buyursun, dinin hakikatinden yoksun bu kimseler galip gelecek olsalar ehl-i sünnetten yüz bin

³⁵ Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman Tâgî hakkında bkz. Baz, İbrahim, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî”, *Tasavvuf: İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 34, İstanbul 2014.

³⁶ Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman.

³⁷ Bu bilgi doğru değildir. Zira II. Abdulhamid Han 1880 yılında gerçekleşen ilk taarruza da karşı çıkmıştır.

evi kendi inançlarına sokacaklar ve ehl-i ilm de zelil olup İslam'ın şiarlarını ortaya koyup beyan etmeye muktedir olamayacaklardır... Bu cihaddan geri kalana yazıklar olsun, eyvahlar olsun ki bu büyük zevatın füyuzatından mahrum kalacaklar... Allah'a yemin olsun ki, Rabbü'l-âlemîn nasip ederse bu hizmetkâr da nefsi, malı, çocuğu, dostları, ashâbı, etbâ ile bu savaştan geri kalmayacak... Kahramanlığın en güzelini ortaya koyana, âline, ashâbına sonsuz salât u selamlar olsun... Hicri 1297.”³⁸

Şeyh Abdurrahman Tâgî'nin bu davetinin gerekçeleri okunduğunda, başta Norşin Dergâhı olmak üzere Doğu ve Güneydoğudaki birçok medrese ve dergâhın kendilerini tanımlama ve konumlandırmalarını nasıl yaptıkları anlaşılabilir. Savaş sebebi sayılan bu gerekçeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

- a. İlk üç halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Osman'a dil uzatılması.
- b. Ehl-i Sünneti tekfir etmeleri
- c. Sünnî inancında olan insanları kendi mezheplerine döndürmek için uğraşmaları
- d. Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'ye duâ etmekten men edilmek istenilmesi.

Bu gerekçeler nedeniyle Nehri Dergâhı'ndan ayrılan kollara müntesip müridlerden çok sayıda kimse mezkûr mücadelede yerini almak konusunda gönüllü olmuş, ancak böyle bir sefer gerçekleşmemiştir. Mektubun muhtevası incelendiğinde iki temel nokta üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Birincisi kendilerini ehl-i sünnet düşüncesine bağlı, onun muhafaza ve müdafaası için canını verecek kadar gönüllü oldukları; ikincisi ise Osmanlı Devleti'ni Ehl-i Sünnetin temsilci olarak görülmesi ve bu nedenle ona bağlılığın ve duanın yapılmasıdır.

5. Sonuç

Tarikatların büyük bir çoğunluğu kuruluşundan itibaren Ehl-i Sünnet düşüncesine bağlı kalmışlardır. İtikadi ve fikhî mezhepler, Ehl-i Sünnetin teorik sınırlarını belirlemiş ve bu mezheplere bağlı Müslümanlar ile idamesi sağlanmışlardır. Bununla birlikte tarikatlar, doğası gereği sahip olduğu hiyerarşik sistem ve güçlü bağlılık sayesinde, Ehl-i Sünnet düşüncesinin gerek

³⁸ Tâgî, Abdurrahman, *Şeyh Abdurrahman-i Tâhî'nin Mektupları*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2007, s. 138-140.

pratik hayatta varlığını sürdürmesi, gerekse şeyhlerin daveti ile bizzat savaflara katılmak suretiyle korunmasında fiili olarak aktif rol oynamışlardır. Bu tarikatların başında da Nakşbendiyye gelmektedir.

Nakşbendiliğin Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte Hâlidilik olarak anıldığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren tarikatın gerek teorik, gerek pratik gerekse siyasi anlamda Ehl-i sünnet düşüncesine sıkı şekilde bağlı olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde, Osmanlı-İran sınırının sabit kalmasının önemli nedenlerinden birinin Hâlidî şeyhlerinin Ehl-i Sünnet düşüncelerine bağlılığı ve bu düşüncenin devlet olarak temsilcisi gördükleri Osmanlı Devleti'nin yanında yer almış olmalarıdır diyebiliriz. Hâlidî halifelerinden başta İsmail Şirvânî ve Şeyh Şamil olmak üzere Kafkaslara kadar uzanan faaliyetleri, bu bölgelerin de günümüze kadar Sünnî düşüncede kalmasında önemli bir rolü olmuştur.

Özellikle Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin bu konudaki kişisel tavrı ve halifelerini yönlendirmesi en belirleyici unsur olmuştur. Mevlânâ Hâlid, devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurulmasını istemezken, Sünnî düşüncenin hamisi olarak gördüğü Osmanlı Devletine bağlılığını bildirmesi, devletin bekâsı ve sultanlar için dua edilmesini halifelerinden istemesi, bunun en açık göstergesidir. Seyyid Tâhâ'ya yazdığı mektupta bu konuda şöyle demiştir:

“Kalbin Acem beldelerine meyletmesini, ruhu öldüren ve kurutan zehir biliniz. ...Eğer Şah bizzat davet ederse bile gidilmemelidir. Nerede kaldı ki, başkalarının davetine gidilsin. Böyle davete verilecek cevap şudur. “Biz derviş kimseleriz. Bizim işimiz dünya ile olan irtibatı kesmek, İslam padişahına dua etmek ve İslam dinine hizmet etmektir.”

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin bu tavrı kendisinden sonra da büyük oranda sürdürülmüş, Türkiye'de bulunan Nehri ve Norşin dergâhları en aktif oldukları dönemde Ehl-i Sünnet düşüncesinin hamisi olarak gördükleri Osmanlı Devletine bağlı kalmış, Ehl-i sünnete ve Osmanlı Devletine bağlılığa engel olunmasını savaş sebebi saymışlardır.

Osmanlı Devleti, bu tekkelerin icra ettikleri fonksiyonun farkında olmuş, onların devamı için maddi ve manevî desteğini esirgememiştir. Bununla birlikte, devletin bekâsı açısından sorun oluşturmaya başladığını düşündüğünde, yaptırım yapmaktan da çekinmemiştir. Tekkeleri, Ehl-i Sünnet düşüncesinin idamesi ve sosyal hayatın birlik ve dirliği açısından sivil merkezler olarak görmüştür.

6. Kaynakça

- Akyol, Taha, *Osmalı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1999.
- Algar, Hamid, "Mazhar Cân-ı Canan" *DİA*, İstanbul 2003.
- Algar, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, c. 28, İstanbul 2006.
- Averyanov, P.İ. *Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)*, Rusçadan çev. İbrahim Kale, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 2010.
- Baz, İbrahim, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. 34, İstanbul 2014.
- BOA, EV. d. - /16257, s. 11, 2 C 1280/14 Kasım 1863.
- BOA, HAT 1236, Dosya no: 595 Gömlek no: 29209.
- BOA, İ.D.H, 1258 C15, Dosya no: 63 Gömlek no: 3127.
- BOA, İ.HR, 92/4493, 29 M 1269/12 Kasım 1852.
- Bruinessen, Martin Van, *Ağa Şeyh Devlet*, trc.: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Bulduk, Abdulgani, *el-Cezîre'nin Muhtasar Tarihi*, haz. Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2004
- Çakır, Mehmet Saki, *Nakşibendî-Hâlidîliğin Seyyid Taha Hakkârî Nehri Kolu (XIX. Yüzyıl)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2016.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmalı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948.
- Deniz, Ahmet, "İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın İran Saldırısı", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul 2014.
- Erdost, Muzaffâr İlhan, *Şemdinli Raporu*, Onur Yayınları, Ankara 1993.
- Güneş, Hüseyin, "Tür Abdin Bölgesinin İslamlaşma Süreci", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. III, sy. VI, 2012/2.
- Hakan, Sinan, "Dini Bir Otoriteden Siyasi Bir Hüviyete: Seyyid Taha-yı Nehri", *Uluslararası Seyyid Taha-i Hakkârî Sempozyumu*, Hakkârî Üniversitesi Yayınları, Hakkari 2013.
- Hani, Abdulmecid, *Hadâiku'l-Verdiyye(Nakşi Şeyhleri)*, trc.: Mehmet Emin Fidan, Semerkant Yayınları, İstanbul 2011.
- Hânî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Behçetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'-'aliyyeti'l-Hâlidîyyeti'n-Nakşibendiyye*, Ahmed Halebî Matbaası, 1303.
- Hânî, Muhammed b. Abdillâh, *Behçetü's-seniyye(Nakşibendî Âdabı)*, trc.: Siraceddin Önlüer, Semerkant Yayınları, İstanbul 2011.
- Haydarî, İbrahim Fasîh, *el-Mecdu't-tâlid fî menâkıbi's-Şeyh Hâlid*, Matbaatu'l-Âmire, İstanbul 1292, s. 41.
- İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, Seçil Ofset, 2013.
- Kavak, Abdulcebbar, *Hakkari'den Yükselen İlim ve Tasavvuf Güneşi Seyyid Taha-i Nehri*, Vamedâ Ofset, Van 2016, s. 169.

- Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî Ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2013
- Kılıç, Mehmet Fırat, *Sheikh Ubeydullah's Movement*, Yüksek Lisans Tezi (The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University), Bilkent 2003, 89.
- Korkmaz, Engin, “Şeyh Ubeydullah Ayaklanması”, *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul 2014.
- Korkusuz, Şefik, *Nehri'den Hazne'ye Nakşibendi Meşâyihü*, İstanbul 2010.
- Müderriş, Abdülkerim, *Yâd-ı Merdân*, Çaphâne-i Ârâs, Hevler 2011.
- Müderriş, Abdülkerim, *‘Ulemâunâ fi hidmeti'l-ilmî ve 'd-dîn*, Dâru'l-Hürriyye, Bağdat 1983.
- Nakşibendî, Necmeddin b. Muhammed, *Hülâsâtu'-mevâhib(Altın Silsile)*, Semerkant Yayınları, İstanbul 2012.
- Nehri, Ubeydullah, *Tuhfetü'l-ahbâb*, haz. Seyyid İslam Duagû, İntişârât-ı Hüseyinî, Urumiye 1386.
- Öğün, Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
- Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtü hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk 1334, s. 66–298.
- Sâhib, Muhammed Es'ad, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtü hadreti Mevlânâ Hâlid*, Matbaatu't-terakkî, Dimaşk 1334, s. 166-171 (41. Mektup).
- Sarıkcıoğlu, Melike, “İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı”, *Kilis 7Aralık Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. III, Kilis 2013.
- Serkis, Ya'kûb, *Mebâhis İrakiyye*, Şirketu't-ticâre ve't-tibâ'ati'l-mahdüde, Bağdat 1948.
- Şumeysânî, Hasan, *Medînetü Mardin*, Âlâmu'l-Kütüp, Beyrut 1987.
- Tâgî, Abdurrahman, *Şeyh Abdurrahman-i Tâhî'nin Mektupları*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2007.
- Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988.